

закріплення ознак злочинів, що посягають на встановлений порядок судочинства, виконання судових рішень, у письмових джерелах права.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, писане право, Гетьманщина, кримінальна відповідальність.

Резюме

Палух Л. М. Нормы об уголовной ответственности за посягательства на правосудие в праве Украины в период Гетьманщини.

В статье проанализированы нормы права, предусматривающие уголовную ответственность за посягательства на правосудие, в источниках права, действовавших на территории Украины в период Гетьманщины. В результате анализа норм сформулированы тенденции права в этот исторический период относительно установления уголовной ответственности за соответствующие деяния, определены особенности закрепления признаков преступлений, посягающих на установленный порядок судопроизводства, исполнения судебных решений, в письменных источниках права.

Ключевые слова: преступления против правосудия, писаное право, Гетьманщина, уголовная ответственность.

Summary

Palyukh L. The Rules of Criminal Liability for Crimes against Justice in Ukrainian Law during Hetman State.

The article deals with the analysis of the rules about the criminal liability for the crimes against justice, in the legal sources during the Hetmanate. As a result of the analysis the trends of law of that period concerning the criminal liability for the responsible crimes has been formulated, the peculiarities of the preservation of the elements of crimes that infringe on the established order of proceedings, enforcement of judgments in written sources of law has been determined.

Key words: crimes against justice, written law, Hetman State, criminal liability.

Отримано 19.06.2014

УДК 343.983: 343.95

I. В. РОГАТЮК

Ігор Володимирович Рогатюк, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА (ДЕТЕКТОРА БРЕХНІ) У СЛІДЧІЙ ПРАКТИЦІ

Людина завжди прагнула відокремити «правду від неправди». Так само вона хотіла придумати «надійний засіб» для перевірки її слів.

Прийшов час, коли від наукових дискусій і суперечок необхідно переходити до практичного вирішення питання – можливо чи неможливо застосовувати поліграф у діяльності органів досудового розслідування під час виявлення й розслідування злочинів, і якщо так, то для розв'язання яких конкретних завдань і проблем. Тому замість міркувань на теми поліграфа слід дати чіткі й предметні відповіді, що стосуються головних аспектів проблеми поліграфа – наукового, етичного і процесуального.

Поліграф (більш відомий як «детектор брехні») – це різновид психофізіологічної апаратури, що реєструє показники дихання, серцево-судинної активності, електричного опору шкіри та ін. Завдяки тому, як змінюються ці показники під час опитування, фахівці можуть оцінити достовірною чи ні є отримана інформація.

Поліграф – це комплексний аналізатор фізіологічного стану людини, що за допомогою осцилографів водночас записує показання частоти пульсу, артеріального тиску, дихання, тембру голосу випробуваного.

Згідно з ч. 3 ст. 28 Конституції України «жодна людина без її згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям»¹.

Відповідно до Основного Закону опитування з використанням поліграфа повинно проводитися виключно з добровільної згоди особи, що відповідає загальноприйнятій світовій практиці.

Науковий (технічний) аспект. Відповідь людей, ймовірно, буде позитивною, оскільки вже встановлено, по-перше, закономірний зв'язок реакцій організму людини на ситуації, які є для неї проблемними; по-друге, знайдено можливість достовірної фіксації цих реакцій приладом. Питання про те, що саме стоїть за цими реакціями, як їх тлумачити – це вже за рамками технічної функції поліграфа.

Етичний аспект, пов'язаний, насамперед, з відповіддю на питання: чи є морально-етичним застосування поліграфа? Жодного сумніву щодо результатів проходження випробувань на поліграфі немає через те, що, по-перше, наукові основи реєстрації реакцій організму достовірні, по-друге, суть і процедура випробування обов'язково повинні бути доведені до відома особи, яка перевіряється.

Можливість неправильної інтерпретації результатів показань поліграфа не є специфічною для даного приладу – помилки й зловживання (за бажанням) можуть мати місце при використанні будь-якого засобу або

методу слідчої діяльності. Гарантією від впливу подібного на остаточне рішення у справі в кримінальному судочинстві є те, що жоден доказ не може бути покладений в основу такого рішення без підтвердження іншими даними. А випробування на поліграфі поки пропонується з метою отримання і перевірки інформації, отриманої в результаті пошуку.

Одне із заперечень проти застосування поліграфа пов'язане з тим, що людина виступає об'єктом дослідження. Але й тут з поліграфом не пов'язано жодних нововведень. Об'єктом дослідження людина виступає при проведенні ряду експертиз (судово-медичної, судово-психіатричної), освідуванні особи, отриманні зразків для порівняльного дослідження, що в окремих випадках може супроводжуватися примусом для проведення медичного обстеження. Цього не може бути допущено при проведенні тестування, на яке особа йде свідомо та добровільно.

Головним положенням, на якому ґрунтується вся робота з поліграфом, вважається те, що при виникненні думки про факт викриття або під впливом інших подразників у суб'єкта можуть виникнути емоції страху від покарання, сорому тощо. Емоції змінюють фізіологічні параметри організму, які реєструються поліграфом. Загалом можна зазначити, що використання поліграфічних методів прискорює, уточнює й об'єктивізує інформацію про емоційний стан суб'єкта на певний момент слідчої дії.

До зовнішніх ознак емоційного порушення відносять хрипоту, модуляції голосу, тремтіння рук, посмикування частин тіла, пітливість, зміну кольору шкіри обличчя (почервоніння або збліднення), аритмію дихання тощо.

Дослідження на поліграфі характеризується відсутністю впливу на волю суб'єкта (як, наприклад, при гіпнозі) через те, що особа залишається абсолютно вільною у своїх волевиявленнях і лінії поведінки.

Кримінальний процесуальний аспект. Сьогодні тестування на поліграфі не є слідчою (розшуковою) дією, отже, воно розглядається лише як технічний засіб, і про можливість його використання в процесуальній діяльності ведеться активна наукова дискусія. Також перевірка на поліграфі має бути добровільною і, що особливо важливо, відмова від випробування не може розглядатися як свідчення винуватості або причетності особи до вчинення злочину.

Важливе значення поліграф набув у правоохоронній діяльності тих країн, де його застосування законодавчо врегульовано. Цей прилад використовується в кримінальному процесі під час проведення слідчих дій та експертиз.

Сьогодні особливого значення набуває питання процесуального закріплення даних, отриманих за допомогою поліграфа.

У національній юридичній практиці результати інструментальної діагностики достовірності вербальної інформації процесуально оформлюються у кримінальних провадженнях та судових справах по-різному: як висновок психофізіологічної експертизи; як висновок спеціаліста-поліграфолога за результатами спеціального психофізіологічного обстеження; як висновок психофізіологічного інтерв'ю; як показання експерта – спеціаліста за результатами психофізіологічного інтерв'ю.

Оскільки наразі процедуру застосування поліграфа не віднесено до різновиду експертизи і вона виступає самостійним дослідженням спеціаліста, окремим теоретиками і практиками пропонувалися різні варіації найменувань цього документа: «Акт», «Довідка-меморандум», «Протокол», «Висновок»².

Наразі перевірки на поліграфі проводяться більш ніж у 75 країнах світу, серед яких загальноновизнаним лідером є США. Великою популярністю він користується в діяльності правоохоронних органів Японії, Туреччини, Ізраїль, Бельгії, Індії, Казахстану, Канади, Китаю, Колумбії, Латвії, Литви, Естонії, Македонії, Південної Кореї, Сербії, Сінгапуру, Фінляндії, Хорватії, Чорногорії; серед держав-сусідів: Польщі, Болгарії, Чеської Республіки, Словаччини, Словенії, Угорщини, Російської Федерації, Білорусі, Молдови та ін.

Проте останнім часом відбулися позитивні зміни на користь його застосування. Так, у Великобританії Законом про контроль над правопорушниками від 2007 р. (Offender Management Act 2007) передбачена обов'язкова перевірка на поліграфі певної категорії осіб, в тому числі й неповнолітніх, засуджених за злочини сексуального характеру, які підлягають умовно-дostroковому звільненню.

Нещодавно до Верховної Ради України було подано законопроект «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа «детектора брехні» № 2521 від 12 березня 2013 року. Його розробники пропонують доповнити КПК ст. 264-1 «Перевірка правдивості показів особи на поліграфі («детектор брехні»)»³. У ньому пропонується окремо окреслити загальні вимоги до проведення перевірки на поліграфі у кримінальному провадженні та встановити необхідність її проведення експертами. У документі також містяться уточнення, що перевірка на поліграфі проводитиметься за добровільною згодою особи з обов'язковою відеофіксацією – до кадру має потрапляти як особа, яку перевіряють, так і показники графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфа. Відмова ж від проходження перевірки не вважатиметься підставою для визнання особи винною у вчиненні суспільно небезпечного діяння. Водночас відомість про відмову заноситиметься до протоколу.

У законопроекті наголошується, що застосування поліграфа не допускається у випадках, якщо особа страждає на порушення серцево-судинної діяльності або дихальних шляхів та/або знаходиться у стані психічного чи фізичного виснаження та/або регулярно вживає наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори чи інші лікарські засоби, що їх містять.

У ньому пропонується проводити перевірку на поліграфі в найбільш сприятливий для організму людини час – з 10:00 до 18:00.

Адже точність результатів поліграфічних тестів сягає до 98 %, решта 2 % залежать від суб'єктивних чинників, у тому числі психічного стану людини, професіоналізму самого поліграфолога, втоми або стану наркотичного сп'яніння, оскільки детектор – чутливий медичний прилад, який неможливо обдурити, а збір інформації щодо реакцій йде по 11 каналах і реєструє 9 показників, які відображаються на поліграмах. Ці показники тлумачаться однозначно. Помилки можуть бути допущені тільки через недосвідченість поліграфолога.

Однією з основних умов поліграфного дослідження є перебування обстежуваного в умовах «нормального стану»: виключається отримання достовірного результату, якщо особа перебуває в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, збудження, надмірно загальмована тощо. У результаті накопичення досвіду застосування поліграфа у розслідуванні злочинів розроблені та застосовуються тести (методи) стимуляції, які знімають зайву емоційну напругу (заспокійливі) або, навпаки, виводять із стану загальмованості, байдужості (активізуючі). Тому краще, щоб тестування проводив спеціально підготовлений психолог у рамках експертного дослідження. Канадські фахівці зазначають, що поліграф – це інструмент, який порівняно з іншими доступний для неправильного використання і зловживань. Для того, щоб поліграф ефективно застосовувався за призначенням, важливо мати надійного і добре навченого оператора. Отже, для ефективної роботи поліграфолог повинен володіти відповідними професійними знаннями та певними навичками, зокрема:

1) відповідати за технічний стан поліграфа, службове приміщення і документацію, пов'язану з тестуванням;

2) відмовлятися від проведення тестування особи, щодо якої розпочато і ведеться розслідування, якщо ця особа піддана фізичному або психічному насильству, жорстокому поводженню;

3) відмовитися від проведення тестування, якщо вважає обстановку чи навколишні умови невідповідними;

4) при тестуванні жінок у приміщенні (але не в кімнаті з поліграфом) протягом усієї процедури обов'язково повинна знаходитися ще хоча б одна жінка, окрім міліціонера жіночої статі;

5) повинен бути в цивільному одязі, білій сорочці з довгими рукавами і краватці. У кімнаті, де проводиться тестування, поліграфолог не повинен мати при собі ніякої зброї. На поліграфолозі не повинно бути ніяких коштовностей або знаків, що свідчать про приналежність до якоїсь організації.

Окрім цього, під час першої розмови з підозрюваним у спеціальному приміщенні поліграфолог повинен проінформувати, що тестування не буде проводитися, якщо сам підозрюваний цього не захоче (якщо навіть він попередньо погодився на тестування, він може передумати і відмовитися від нього). Також він не може тестувати людину, яка відмовилася підписати форму, що підтверджує її добровільну згоду на обстеження з використанням поліграфа. Звичайно, у таких ситуаціях поліграфолог може ще одночасно виконувати й функцію допиту.

За визначення кола запитань, що охоплюють поліграфним тестуванням, формулювання цих запитань і всієї процедури обстеження відповідає тільки особисто поліграфолог.

За відсутності інших вказівок від безпосереднього начальника в обов'язок поліграфолога входить також одержання припустимого судом визнання від кожної людини, яка проходить тестування, якщо вона, на думку поліграфолога, говорить неправду. Після одержання усного визнання варто спробувати одержати перше письмове визнання. Характер і повнота цього письмового визнання визначаються особисто поліграфологом.

Поліграфологу ніколи не варто фотографуватися з особами, викритими в неправдивих свідченнях, із тими, хто підозрюється в неправдивих свідченнях або дає відповіді, що не мають однозначного тлумачення. Він подає своєму керівництву письмовий звіт про кожне обстеження. Цей звіт надсилається слідчому (прокурору), а його зміст на час досудового розслідування нікому не розголошується.

Використання поліграфа в слідчій і судовій практиці – це потужна психологічна зброя. І як всяка зброя, вона повинна знаходитися у вмілих руках. Для цього потрібні досвід, серйозний підхід і постійне вдосконалення методики його проведення та фаховості відповідних спеціалістів.

Разом із тим практика використання поліграфа при розслідуванні злочинів в Україні поки незначна. Але вона існує та свідчить про те, що наразі існує необхідність офіційного визнання допустимості й правомірності його застосування.

До загальних засад кримінального провадження належать повага до людської гідності, невтручання у приватне життя, свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів, безпосередність дослідження показань, речей і документів⁴.

Так, говорячи про процесуальні гарантії достовірності висновків за результатом застосування поліграфа, слід наголосити, що процес використання поліграфа слід детально закріпити в протоколі застосування науково-технічних засобів. На думку розробників законопроекту, якщо підозрювані добровільно погодяться на використання поліграфа, обов'язково повинна проводитися відеофіксація. Для того, щоб не було можливості сфальсифікувати його результати, в кадр повинен потрапляти не тільки підозрюваний, а й ті, хто проводить дослідження, і сам пристрій. Так, щоб на відео було видно показники графіків фізіологічних реакцій на екрані поліграфа. Ці дані потім можна використовувати в суді в якості доказів. І вони будуть вважатися не менш важливими, ніж відбитки пальців або ДНК, а в разі коли підозрюваний відмовиться проходити перевірку за допомогою детектора брехні це не вважатиметься підставою для визнання особи винною.

Однак, на думку експертів, які здійснювали моніторинг реалізації нового Кримінального процесуального кодексу України у 2013 р., прийняття вказаного закону призведе до використання таких детекторів у кож-

ній справі, відмова особи від цієї процедури буде фіксуватися у протоколі (і, очевидно, повідомлятися суду під час розгляду), а отримані дані не зрозуміло в який спосіб будуть використовуватися і оцінюватися у суді⁵.

Такі вчені, як І. Ф. Пантелеєв, О. М. Ларін, П. А. Елькінд вважають, що встановити правду за допомогою поліграфа неможливо. І застосовують не стільки для одержання доказів, а для здійснення психологічного впливу на особу, яку підозрюють у вчиненні злочину. На їх переконання, процес застосування детектора брехні є однією з форм примусу та недозволених методів проведення розслідування. До того ж, ця процедура принижує честь та гідність людини⁶.

Відомий вчений-криміналіст Р. С. Белкін наголошував: якщо навіть і допустити застосування поліграфа під час допиту як слідчої дії, то результати його використання не повинні мати доказового значення. Вони можуть братися лише до уваги слідчим як орієнтуючі дані без долучення до матеріалів справи та відомостей полірами дослідження⁷.

Чітку відповідь про можливість застосування поліграфа в кримінальному судочинстві можна надати виключно після проведення наукового експерименту на базі провідних наукових установ. А в разі позитивного рішення щодо застосування поліграфа під час розслідування злочинів необхідно передбачити введення в штат слідчих відділів фахівців, що спеціалізуються на проведенні поліграфічних перевірок.

В Україні перша хвиля популярності поліграфічних обстежень була викликана нагальною потребою практичних підрозділів органів внутрішніх справ у впровадженні новітніх технологій у практику виявлення та розслідування злочинів. Сучасна злочинність характеризується вираженою інтелектуалізацією, на відміну від злочинності 90-х рр. ХХ століття. У цих умовах впровадження поліграфічних технологій у діяльність правоохоронних органів дало б позитивний результат.

Саме очевидні успіхи вітчизняних поліграфологів на ниві розкриття та розслідування злочинів виступили юридичним фактом практичної доцільності впровадження поліграфа та сприяли популяризації методу серед працівників оперативних підрозділів міліції, насамперед працівників по боротьбі з організованою злочинністю. Проте логічного результату, зокрема закріплення на законодавчому рівні застосування поліграфічних технологій під час розслідування злочинів не відбулося.

Противники використання поліграфа в кримінальному судочинстві стверджують, що у нормативно-правових актах не вказано про поліграф та інші науково-технічні прилади, за допомогою яких є можливість виявляти та встановлювати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Однак нині використовуються технології збирання й зберігання одорологічних слідів, що виявлені на місці вчинення злочину, вдосконалюється методика проведення судових експертиз, виявлені в ході розслідування мікросліди все частіше стають доказами вини особи.

Законодавець не може оперативно відреагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві загалом і кримінальному світі зокрема. Сучасне інформаційне суспільство розвивається стрімко, без досягнень науки й техніки вже не обходиться жодна сфера життя людини.

На думку переважної більшості науковців, які досліджували чи досліджують дану проблематику, поліграф допомагає встановити факт причетності людини до вчинення злочину⁸.

Водночас застосування поліграфа і в старому, і в новому КПК України не врегульовано і до процесуальних дій не належить. Нині спеціалісти-поліграфологи не наполягають на тому, щоб їхні висновки залучалися до матеріалів кримінального провадження, оскільки результати дослідження є одним із етапів під час розслідування злочину, в результаті яких стає можливим одержання орієнтуючу інформацію для виявлення доказів.

Вважаємо за необхідне, закріпити в нормах КПК України процесуальний порядок використання тестування на поліграфі і зазначити, що результати його проведення оформлюються висновком психофізіологічної експертизи.

Отже, перевірка на поліграфі дозволяє не лише визначити найбільш перспективні напрями здійснення розслідування у кримінальному провадженні, але й активно особам, яким оголошено про підозру захищати себе і довести свою невинуватість. Окрім цього, вони зможуть забезпечити отримання додаткової інформації, яка прямо або побічно пов'язана з розслідуванням по кримінальному провадженню і забезпечує можливість швидкої оцінки достовірності отриманої інформації та проведення якісного досудового розслідування в установленій кримінально-процесуальним законом строк.

¹ Конституція України: Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 159 с.

² Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування. Монографія. – К.: Освіта України, 2012. – С. 289.

³ Проект Закону України № 2521 від 12.03.2013 року «Про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа «детектора брехні» / Електронний ресурс. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058

⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України. – К.: Паливода А. В., 2013. – 328 с.

⁵ Реалізація нового КПК України у 2013 році (моніторинговий звіт) / О. А. Банчук, І. О. Дмитрієва, З. М. Саїдова, М. І. Хавронюк. – К.: ФОРМ-Москаленко О. М., 2013. – С. 32.

⁶ Криміналістика и паракриміналістика. Научно-практическое и учебное пособие / Ларин А. М. – М.: БЕК, 1996. – С. 80; Пантелеєв І. Ф. Некоторые вопросы психологии расследования преступлений // Труды ВЮЗИ. – М., 1973. – № 3. – С. 22; Элькінд П. С. Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство // Советская юстиция. – 1977. – № 3. – С. 10.

⁷ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: Учебник для вузов / Под ред. проф. Р. С. Белкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2004. – С. 396.

⁸ Галаган В. І. Використання поліграфа: «за» і «проти» / В. І. Галаган // Українське право. – 2000. – № 1. – С. 174; Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України: монографія. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2005. – С. 187.

Резюме

Rogatiuk I. V. Кримінально-процесуальне закріплення використання поліграфа (детектора брехні) у слідчій практиці.

Розглянуто питання кримінально-процесуального закріплення використання поліграфа в слідчій практиці. Проаналізовано існуючі наукові позиції, правове регулювання та зарубіжний досвід використання поліграфа в кримінальному провадженні, висловлено пропозиції та рекомендації, спрямовані на удосконалення використання поліграфа під час досудового розслідування.

Ключові слова: кримінальний процес, слідча практика, поліграф.

Резюме

Rogatiuk I. V. Кримінально-процесуальное закрепление использования полиграфа (детектора лжи) в следственной практике.

Рассмотрены вопросы уголовно-процессуального закрепления использования полиграфа в следственной практике. Проанализированы существующие научные позиции, правовое регулирование и зарубежный опыт использования полиграфа в уголовном производстве, высказаны предложения и рекомендации, направленные на усовершенствование использования полиграфа во время досудебного расследования.

Ключевые слова: уголовный процесс, следственная практика, полиграф.

Summary

Rogatiuk I. Judicial regulation of the use of polygraph (lie-detector) is in investigation practice.

The problems of criminal procedural securing use of the polygraph in investigative practice. Existent scientific positions, legal adjusting and foreign experience of the use of polygraph, are analyzed in a criminal production, and also suggestions and recommendations are outspoken the uses of polygraph directed on an improvement during pre-trial investigation.

Key words: criminal proceedings, investigative practice polygraph.

Отримано 24.06.2014

УДК 343.8

О. В. ТКАЧОВА

Олена Вікторівна Ткачова, кандидат юридичних наук, доцент Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

БЕЗПЕКА ПЕРСОНАЛУ УСТАНОВ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕЖИМУ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Як витікає зі змісту ст. 102 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбування покарання (режим у виправних і виховних колоніях) повинен забезпечувати, поміж іншим, і безпеку персоналу. Це цілком природно, оскільки будь-яка суспільна діяльність, зокрема й кримінально-виконавча, пов'язана з ризиками різноманітного характеру, що створюють загрозу для життя та здоров'я осіб, які задіяні в процесі реалізації певних програм, завдань, статутних повноважень тощо¹. Отже, забезпечення безпеки працівників ДКВС виступає однією з основних режимних вимог при виконанні кримінальних покарань.

Рекомендації Європейського комітету проти тортур (далі – ЄКПТ), що декларують європейські загальноновизнані стандарти під час організації виконання кримінальних покарань, умов тримання засуджених і ув'язнених, та повинні бути екстрапольовані на всі установи виконання покарань в Україні, також називають важливою складовою діяльності забезпечення достатньої безпеки як осіб, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, так і персоналу, який повсякденно працює з цими громадянами і перебуває в умовах підвищеної небезпеки². Безпека персоналу установ виконання покарань виступає гарантією нормальної їх діяльності та невтручання у роботу персоналу під час виконання ним службових обов'язків. Останні події в Україні показали забезпечення безпеки персоналу установ виконання покарань потребує детального вивчення для розробки дієвих шляхів подолання наявних проблем³.